

Az államhatárok átjárhatóságáról – politikai földrajzi vázlat

BUSKÓ TIBOR LÁSZLÓ

'Permeability' is one of the most important characteristics of state boundaries. In order to conceptualize the problem, the article tries to distinguish three subtypes of state boundaries. The first one is the barrier that can be indentified with the so-called permanently closed boundaries (e.g. the Iron Curtain). In the case of semipermeable boundaries, the filter and the contact functions of the boundary are balanced. Finally, the dominance of contact functions can lead to completely open boundaries. The main conclusion of our investigation is that the geometrically defined border lines of the modern state has recently become not only more and more open, but changed into a special postmodern frontier, joining different contact zones on the opposite sides of state boundaries.

A magyar nyelv történeti etimológiai szótára szerint a „határ” kifejezés eredeti jelentése „területek közötti választóvonal, sáv, illetőleg az azt jelző tárgy vagy természeti alakulat”. Mindezt az államhatárra vonatkoztatva a következőképpen alakíthatjuk át: *az államhatár egy olyan választóvonal vagy sáv, amelynek segítségével az állam elkülöníti azt a területet, amelynek keretei között területi felségjogát (szuverenitását) érvényre kívánja juttatni.* A határ – beleértve az államhatárt – tehát geometriailag megrajzolt választóvonalként, de egy többé-kevésbé elmosódott sávszerű határként is felfogható.¹ Az angol nyelvben ez a kettősség még inkább kifejezhető azáltal, hogy a *határvonalat (boundary)* és a *sávyszerű határt (frontier)* két különböző szóval adják vissza. (Sahlins 1989) A határok vonal- vagy sávyszerűségéből fakadó problémákat a tanulmány első részében mutatjuk be. Már csak azért sem kerülhetjük ezek tárgyalását, mert véleményünk szerint a határ *átjárhatósága (permeabilitása)* nem érhető meg teljes mélységében a vonal- és/vagy sávyszerűség dichotómiájának figyelmen kívül hagyásával. Végül előljáróban jegyezzük meg, hogy mind a vonal- és/vagy

1 A nemzetközi jogban használatos definíció – különösen pedig annak didaktikus interpretációi – többnyire kész tényként kezelik az államhatár vonalszerűségét, mint például a következő definíció: „Az államhatár jogi értelemben az állam területi felségjoga gyakorolhatóságának földrajzi terjedelmét határozza meg. Ez valójában mértani értelemben vett, azaz kiterjedés nélküli *vonallal* (kiemelés tőlem – B. T. L.), amelyet az államok saját oldalukon rendszerint keskenyebb nyomással, határrendészeti jelzőrendszerekkel, esetleg műszaki akadályokkal egészítenek ki.” (Kovács 2011, 200–201) A következőkben azonban megmutatjuk, hogy a határ határvonalként való értelmezését még a jelenlegi határok esetében sem feltétlenül szerencsés alkalmazni.

sávszerűség dichotómiáját, mind pedig az átjárhatóságot a legősibb és máig a legfontosabb államhatártípus, a szárazföldi határok példáján keresztül kívánjuk érzékeltetni. Az egyéb (tengeri, légi) határok vonal- és sávszerűségének, valamint átjárhatóságának problematikáját – azok különleges nemzetközi jogi szabályozása miatt – itt és most nem kívánjuk tárgyalni.

1. A sávszerű határoktól a határvonalakig

Az állam – és ezzel szoros összefüggésben az államhatárok – problémája már intézményesülésének kezdete óta fontos szerepet játszott a politikai földrajzi vizsgálatokban. A politikai földrajz első képviselői – köztük maga Friedrich Ratzel – *az államhatárok kialakulásának evolúciós megközelítését* vázolta. E szerint az állam fejlődésével párhuzamosan annak határai is egyre precízebbé válnak, vagyis a kezdeti bizonytalan, sávszerű határokat idővel geometriailag megrajzolt, vonalszerű határok váltják fel. (Ratzel 1897) A határvonal kijelölését a nemzetközi jogi szakirodalom általában három kifejezéssel adja vissza: a *határokat a különféle nemzetközi szerződésekben elsőként nagy vonalakban határozzák meg (delimitáció), majd pedig ennek alapján – helyszíni szemle során – történik meg kimérésük (demarkációjuk), amelyhez különféle konkrét tereptárgyak segítségével felismerhetővé, láthatóvá tétel (abornement) is kapcsolódhat* (Kovács 2011).

A Ratzelt követő bő évszázad történeti kutatásai azóta rámutattak a megközelítés naiv voltára, de számos okból kifolyólag – ilyen lehet például az evolúciós megközelítés lefegyverző egyszerűsége, esetleg a történelemtudomány eredményeinek nehéz átáramlása a (politikai) földrajzi diskurzusba – ez a leegyszerűsített séma még mindig nem ment ki teljesen a divatból. Természetesen, mint minden termékeny félreértés, az államhatárok kialakulásának evolúciós megközelítésének is van némi igazságmagja. Arról van szó, hogy a politikai földrajz kialakulásának idején megkülönböztetett figyelem irányult a *modern európai állam* születésére, márpedig a modern európai állam kialakulása többnyire valóban együtt haladt határainak vonalszerűbbé válásával. Ezt azonban univerzális törvényszerűséggé tenni komoly hiba. Elsőként azt kell megjegyeznünk, hogy *a legkorábbi, nomád vagy félnomád gazdálkodáson alapuló államalakulatok* – az evolúciós megközelítést vallók véleményére igencsak rácáfolva – *meglehetősen pontos határokkal rendelkeztek*. A korai magyar állam sajátosságainak feltárásában kulcsszerepet játszó történészünk, Györffy György mindezt a nomád állattenyésztő gazdálkodási forma sajátosságaiból vezette le.

„A különbség a gyűjtögető és vadász közösségek élettere és a nomádok legelőterülete között az, hogy az előbbi a folytonos súrlódások nyomán szinte magától alakul ki s inkább sávszerű, míg az utóbbi mesterségesen, megállapodás alapján jön létre, és többnyire vonalszerűen meghatározott, amiben a természetes alakulatok: vízfolyások és a hegygerincek mellett mesterséges létesítmények: halmok, szántott árkok és jelek is szerephez jutnak. Valószínű, hogy a vonalszerű határ

megjelenése a világtörténelemben az indoeurópai és sémi ősnépeknek a nagyállattartásra való áttérésével alakult ki.”

(Györffy 2000, 195)

Nyilvánvaló, hogy az egymással szomszédos nomád közösségek közötti határt pontosan kell meghúzni, hiszen az állatok állandóan mozognak, az általuk igénybe vett legelőterületek között köztes „senki földje” (határsáv) – még ha nehezen járható hegyes vagy mocsaras területről van is szó – nemigen létezik: a körülmények kedvezőbbé válása esetén a nomádok ezekre a területekre is ráhajthatják állataikat. A nagy ókori birodalmak pedig – gyakran azért, hogy megvédjék magukat a már említett nomád államalakulatoktól – szintén gyakran vették körül magukat pontos határokkal, elég csak a kínai nagy falra vagy a Római Birodalom limesrendszerére gondolni.

A feudalizmussal azonban az imént vázoltakkal ellentétes tendenciák jelentek meg Európában, s ezek elegendő muníciót nyújtottak az evolúciós megközelítés számára. A változások oka kettős: helyi szinten a feudális gazdálkodás, magasabb szinten pedig a feudális állam határainak sajátosságairól kell néhány szót ejteni. Ami a helyi szintet illeti, a feudális gazdálkodás alapvetően a földművelésen alapul. Az egyes földművelő közösségek meghatározott nagyságú területen gazdálkodtak, s a korabeli csekély népsűrűség mellett jelentős megműveletlen területek helyezkedhettek el közöttük. Ezeket a megműveletlen területeket nevezhetjük ugyan az illető közösségeket elválasztó határoknak, de nem a határvonal (ennek meghúzására ugyanis állandóan mozgó nyájak hiányában nemigen van szükség), sokkal inkább a sávyszerű határ értelmében. Számunkra azonban jóval érdekesebbek a feudális államhatárok sajátosságai. Csábító lenne azt mondani, hogy – a földművelő közösségeket elválasztó belső határokhoz hasonlóan – a feudális állam határait is inkább a sávyszerűség volt jellemző. A középkortörténészek idevonatkozó kutatásai azonban nem állapítottak meg egy efféle egyszerű összefüggést. Igaz ugyan, hogy a feudális állam inkább volt az uralkodó és/vagy hűbéresei által birtokolt – kiterjedését a mindenkori hatalmi viszonyoktól függően változtató – területek laza konglomerátuma, mint egy stabil határokkal rendelkező alakulat, de ez nem zárta ki, hogy az egyes uralkodók pontosan próbálják meghúzni határait. Így a határok megállapítása során a különféle természeti objektumok (kövek, folyók, fák) mellett különféle mesterséges sáncokat is felhasználtak. (Guenée 1986) Hogy ezek a határok a feudális széttagoltság logikájának megfelelően mégsem tudtak stabilizálódni, az már egy másik kérdés.

Jelenleg a történészek hajlanak arra, hogy a feudalizmus (illetve a feudális állam) meglehetősen egyedi képződmény volt, amely tiszta formájában csak a Nyugatrómai Birodalom romjain alakult ki. Éppen ezért a feudális államhatárokkal kapcsolatos vita nem igazán releváns Európa periferikus területeivel, így a középkori magyar állammal kapcsolatosan. Györffy György kutatásai alapján azonban ma már meglehetősen sokat tudunk az Árpád-kori Magyarország határaitól, amelyeket a nomád gazdálkodási formákról a földművelő életmódra való áttérés idején egyre inkább egy sajátos sávyszerűség, a *határvármegyék* rendszere – illetve a határvidéken található, *gyepűnek*

nevezett határtorlaszok és a gyepüket kívülről ölelő határsáv, a *gyepűelve* – jellemzett. Ennek lényegét Györffy a következőképpen foglalja össze:

„A [...] vármegyék mellett a XI. századtól kimutatható egy sajátos feladatkört el-
látó vármegyetípus, a határvármegye (marchia) [...] földrajzi jellegzetessége, hogy
az egyik végük az ország határával vagy bizonytalan »végeivel« volt azonos, terüle-
teik pedig felerészben belső területen, felerészben lakatlan, vagy gyéren lakott ha-
tárvidékeken terültek el. A belső, lakott rész többnyire egybeesett egy nemzeti szál-
lásterülettel [...] A határvár azonban, Erdély kivételével, nem a nemzeti fő-
várából épült ki, hanem a vármegyeszervezéskor egységes elgondolás és techni-
ka szerint épített földvár volt; mindig az országból kivezető főút mellett épült fel,
többnyire ott, ahol a főút a magyar–szláv etnikai határt metszette. [...] E vonal a
Kárpátok irányában választóvonala volt a sűrűn lakott sík, illetve dombos vidéknek
és a gyéren lakott erdős hegyvidéknek, melynek folyóvölgyeit a magyar főemberek
csak nyári legelőnek használták. A gyéren lakott erdővidék völgyeit mélységben ta-
golva gyepű (indago) akadályokkal torlaszolták el, és ezeken átjáróul egy-egy kapu
(porta) szolgált. A gyepűn kívül eső lakatlan terület volt a gyepűelve.”

(Györffy 2000, 208)

Komoly változásokat csak a Nyugat-Európában a 13. századtól megjelenő rendiség
kora hozott el, amikor is az uralkodó – döntően az árutermelés kiterjedése nyomán
meggazdagodott városi polgárságra támaszkodva – lassan stabilizálni tudta hatal-
mát. Az így megerősödő rendi államok csakhamar egymás katonai riválisaiként je-
lentkeztek, a katonai fenyegetettség pedig elkerülhetetlenné tette az eddig marginális
jelentőségű államhatárok komolyan vételét. A modern államhatárok geneziséét kutató
amerikai történész, *Peter Sahlins* kutatásaiból (Sahlins 1989) azonban tudjuk, meg-
lehetősen hosszú út vezetett az inkább sajátos védelmi zónaként értelmezhető *katonai
határsávtól* (*military frontier*) a modern államok kapcsán megismert *határvonalakig*
(*border lines*). A két korszak közötti átmenet jellegzetes határformáját Sahlins a „vo-
nalszerű politikai határ” (*linear political boundary*) fogalma segítségével adja vissza.
Ez az 1635 és 1659 között zajló spanyol–francia háborút lezáró *1659-es pireneusi bé-
keszerződés* példáján a következőket jelenti. A *delimitáció* során megjelölt határok (a
szerződés tudniillik csupán annyit rögzített, hogy Franciaországot és Spanyolországot
a Pireneusok lánc választja el) pontosítását – a *demarkációt* – később kiküldött meg-
hatalmazottakra bízta. Ők viszont még nem határvonalakat rajzoltak meg, csupán a
határ két átellenes oldalán álló települések francia vagy spanyol joghatóságát (iurisdi-
ctio) rögzítették. A precíz elhatárolásra – azaz a határkövek kihelyezésére (aborne-
ment) – a vizsgált területen csak 1868-ban került sor. A határok ilyesfajta precízebbé
válásának oka kettős: technikailag a térképészet (földmérés) tudományának robba-
násszerű fejlődését említhetjük meg, de a politikai földrajz szempontjából sokkal lé-
nyegesebb a 20. század egyik legnagyobb hatású francia történész-filozófusa, Michel
Foucault gondolatainak hasznosítása: a modern korba lépő állam fő célja a társadalom

kontrollja, kormányozhatóvá tétele (Foucault 1988), a kormányozhatóság (*gouvernementalité*) azonban csak egy precíz módon lehatárolt területen biztosítható.²

2. A gátszerű határoktól a nyitott határokig

A határral kapcsolatban két ellentétes értelmű kifejezést szokás használni: „*elválaszt*” és „*összeköt*”. Sajnos a mindennapi beszédmódban többnyire meg sem kísérlük feloldani a két kifejezés közötti látszólagos ellentmondást. Hiszen egyáltalán nem világos, miért köt össze két területet az a határ, amelynek elsődleges funkciója mégiscsak az *elhatárolás* (vagyis az illető területek elkülönítése, elválasztása). Éppen ezért az „*elválaszt és összeköt a határ*” típusú szlogenek eredeti szövegösszefüggésükből kiragadva közhelyesnek vagy egyenesen üres frázisnak tűnhetnek. Pedig véleményünk szerint ez a kettősség a határ talán legjellegzetesebb tulajdonságára mutat rá. Nevezzük ezt a határ *átjárhatóságának* vagy – egy természettudományból kölcsönzött fogalommal – *permeabilitásának*. A permeabilitás kifejezés a latin „*permeare*” szóból származik, és átteresztőképességet jelent. Számunkra most a biológiából ismert jelentés a fontos, amely szerint az élővilágban bizonyos anyagok – például a sejthártya – féligáteresztő (szemipermeabilis) sajátosságú, vagyis bizonyos anyagokat átengednek, bizonyos anyagokat viszont nem. Mindezt a határ fogalmára alkalmazva egy adott állam határát is jellemezhetjük permeabilitásának fokával. E szerint a tökéletesen zárt határokat illelhetjük a *gát* kifejezéssel (az angol nyelvű politikai földrajzi szakirodalomban: *barrier*), míg a szemipermeabilis határok két egymás kiegészítő sajátossága lehet a *szűrő* (*filter*) és az *összekapcsoló* (*kontakt*) funkció.³ Teljesen nyitott határokról beszélni viszont önellentmondásnak tűnhet – hiszen a teljes mértékben nyitott határ a szó eredeti értelmében aligha tekinthető határnak –, de ez egyrészt vitatható kijelentés, másrészt abban a modern világban, amelyben a közvélekedés szerint a határok nyitottabbá válása felé haladunk, érdemes az úgymond „nyitott” határokat, ha csak mint ideális célt is, politikai földrajzi vizsgálat tárgyává tenni.

Elsőként a *gátként* (*barrier*) értelmezett államhatárok problémáját vizsgáljuk. Igazság szerint azonban teljesen zárt államhatárok – illetve teljesen elzárkózó államok – a történelem folyamán sohasem léteztek. Érdemes tehát részletesebben tár-

2 Foucault számára tehát a kormányozhatóság azoknak a praktikáknak az összességét jelenti, amelyeknek a segítségével a modern korba lépő állam a társadalmat kormányozhatóvá teszi. Maga a „kormányozhatóság” mint fogalom három összetevőből áll: egyfelől azon intézmények, számítások, taktikák, eljárások, elemzések és reflexiók összessége, amelyek lehetővé teszik annak a specifikus és komplex hatalmi formának a gyakorlását, amely a népességre irányul, amelynek a politikai gazdaságtan az elsődleges tudásformája, és amelynek a biztonsági intézkedések a legfőbb technikai eszközei. Másfelől a fogalom eleme az az erővonal, tendencia, amely a Nyugatot már nagyon régen abba az irányba terelte, hogy más hatalmi formákkal szemben ezt részesítse előnyben. Szintén „kormányozhatóság” elnevezéssel lehet illetni azt a történelmi folyamatot, amelynek eredményeképpen a középkori „jogállam” adminisztratív állammá, azaz fokozatosan „kormányzativá” vált. (Zétényi 2005)

3 A határ gát-, szűrő és összekapcsoló funkciói a regionális tudomány határértelmezésének bevett kifejezései közé tartozik. (Nemes Nagy 2009)

gyalni a *tartósan zártnak mondott államhatárok* problematikáját, különös tekintettel ezek legjellegzetesebb példájára, az egykorvult szocialista blokk országait elhatároló *vasfüggönyre*. Mint az köztudott, a „vasfüggöny” kifejezést elsőként *Sir Winston Churchill* (1874–1965) használta az 1946. március 5-én elmondott nevezetes fultoni beszédében.

„A Balti-tenger mellett fekvő Stettintől az Adriai-tenger mentén fekvő Triesztig vasfüggöny ereszkedik le Európára. E vonal mögött vannak Közép- és Kelet-Európa régi államainak összes fővárosai – Varsó, Berlin, Prága, Bécs, Budapest, Belgrád, Bukarest és Szófia. Mindezek a híres városok és országok lakossága a szovjet szférában fekszik, és valamilyen formában alá vannak vetve nemcsak a szovjet befolyásnak, hanem Moszkva egyre nagyobb mértékű ellenőrzésének.”

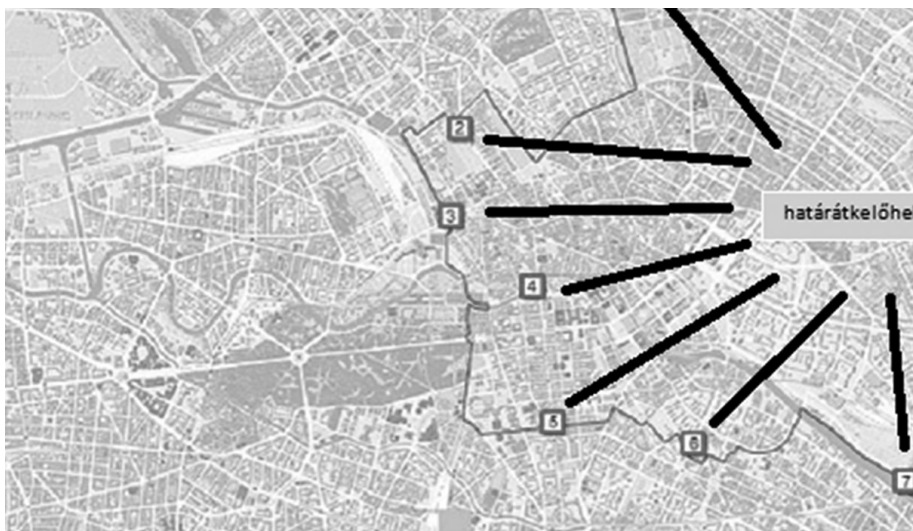
(Churchill 1946)

A Stettintől Triesztig tartó majdnem 7000 kilométer hosszúságú vasfüggöny perze túlságosan is heterogén határszakasz volt ahhoz, hogy szűkre szabott elemzésünk keretei között részletesen beszélni tudjunk róla. Korlátozzuk hát figyelmünket a vasfüggöny leghírhedtebb szakaszára, az 1961 és 1990 között létező berlini falra. A második világháborút követően Németországot a szövetséges nagyhatalmak négy (amerikai, angol, francia és szovjet) megszállási zónára osztották. A stratégiai jelentőségű főváros, Berlin azonban sajátos helyzetbe került. Bár a szovjet csapatok szállták meg, nyugati területének megszállási feladatait a Szovjetunió átadta a nyugati szövetségeseknek. A megszállási zónák 1949-ben két független, egy polgári és egy államszocialista berendezkedésű Németországgá alakultak át. Először a nyugati megszállási zónák egyesültek *Német Szövetségi Köztársaság* (NSZK) néven, majd a szovjet megszállási zónából alakult meg a *Német Demokratikus Köztársaság* (NDK). A Német Demokratikus Köztársaság területébe ékelődő Berlin sajátos kettéosztottsága azonban megmaradt, sőt – eltekintve a berlini blokád 1948 és 1949 közötti szűk egyéves intermezzójától – az NDK fővárosává vált Kelet-Berlin és a nyugati megszállási zónákból egyesült Nyugat-Berlin között⁴ az átjárás a hidegháború körülményei között meglehetősen szabadnak volt mondható. Az 1950-es években – a nyugatnémet gazdasági csoda kibontakozásával párhuzamosan – az NDK egyre több állampolgára döntött úgy, hogy a vasfüggöny ezen egyetlen viszonylag átjárható részén távozzon Nyugatra. A Nyugat-Berlinen keresztüli emigráció az 1960-as évekre már olyan méreteket öltött, amely már az NDK demográfiai összeomlását vetítette előre. Hogy mást ne mondjunk, 1949-től a berlini fal felhúzásáig 2 417 712 fő menekült az NDK-ból az NSZK-ba, többségében Nyugat-Berlinen keresztül. (Fischer 1996, 206) Ezért 1961. augusztus 12-éről 13-ára virradó éjjel az NDK fegyveres egységei – a Szovjet-

4 A közvélekedéssel szemben Nyugat-Berlin sohasem tartozott a Német Szövetségi Köztársasághoz, státusa egy sajátos – a nemzetközi jog és a különleges nemzetközi jogi szabályozások alapján definiált – jogalanyiségű, különálló politikai egység volt. (Tollas 2006) A gyakorlatban azonban – társadalmi berendezkedése, gazdasági kapcsolatrendszere miatt – mégis az NSZK részeként viselkedett.

unió jóváhagyásával – lezárták a két Berlin közötti határokat, és előbb szögesdrót akadályokat (illetve előttük az akadályok gépkocsival való áttörését megelőzendő árkokat) húztak fel. Majd néhány napon belül megkezdődött a nyugati és keleti világ kettéosztottságának szimbólumává váló – az NDK felől egy bonyolult műszaki zárral is biztosított –, három-négy méter magas vasbeton fal építése. A berlini fal a világtörténelem talán legszigorúbban őrzött és egyik leggyászosabb emlékü határszakaszává vált: a mértékadó kutatások alapján 136 haláleset történt a falnál. (Forrás: *Húsz éve... 2010*) Ennek ellenére – ha nem számítjuk az egyszerű NDK-állampolgárokat, akiknek a gyakorlatban tényleg lehetetlen volt átkelni Nyugat-Berlinbe – még a berlini fal sem volt a szó szoros értelmében vett gátnak (barrier) tekinthető. Csak Nyugat- és Kelet-Berlin között nyolc határátkelőhely állt korszakunkban a nyugat-berliniek, a Német Szövetségi Köztársaság és egyéb külföldi országok állampolgárainak a rendelkezésére. (Forrás: *Határátkelőhelyek...*)

1. térkép: Határátkelőhelyek a berlini falon 1963. augusztus 22. után

Forrás: *Határátkelőhelyek...*

A vasfüggöny magyarországi szakaszát a 356 kilométer hosszú, különféle technikai rendszerekkel, drótkerítéssel és aknazárral megerősített, Ausztriával közös határszakasz képezte, de a szovjet–jugoszláv viszony megromlásának idején a 627 kilométer jugoszláv szakaszt is bunkerekkel, aknamezőkkel szegélyezték (déli védelmi rendszer vagy „magyar Maginot-vonal”). A vasfüggönyön való átjutás nehézségeit egy korabeli szemtanú a következőképpen érzékeltette:

„Osztrák oldal felől nézve a »vasfüggöny« a szögesdrótokkal kezdődik. [...] Etől befelé következnek az aknazár, amely úgy van felállítva, hogy minden 36 méteren van egy akna, amely a földből kiálló cukorrépához hasonlítható és 2 méterrel beljebb a két-két akna távolságának közepén, tehát mindkettőtől 18-18 méter szélességben és befelé 2 méter távolságban még egy akna van. Mindezek az aknák, illetőleg azoknak gyújtószerkezete dróttal van összekötve. Ez azt a célt szolgálja, hogy a fűben, gazban gázoló határátlépő ne láthassa a drótot, de lehetőleg akadjon bele. A drót érintésére valamelyik aknának okvetlenül robbannia kellene. [...] Az aknák után ugyanis következik az egész határon áthúzódó 10 méteres gereblyélt határsáv. Ennek is megvolna a maga célja. Az ÁVH-s határőrök nyomban láthatják, hogy történt-e határsértés. Ez a szabály azonban csak nyári és tavaszi, vagy késő őszi időkre vonatkozik, mikor a »vasfüggönyt« gondosan lehet gereblyézni. [...] A gereblyézett sáv után még egy akadály vár az érkezőre, vagy a távozóra. A felgereblyézett részre 45 fokos szögben egy-egy alacsonyabb cölöp közé újabb drótok vannak kötve. Ha valaki egyenesen szemben megy a dróttal, akkor okvetlenül megérinti azt. A jelentő akna robban s az őrtornyokból az ÁVH azonnal gépfegyverezni, reflektorozni kezd.”

(Idézi: Jobst 2013)

A politikai helyzet enyhülése miatt az aknazárat 1955 és 1956 között felszámolták, ami az 1956-os forradalom leverése után százezrek Nyugatra menekülését tette lehetővé. 1956 után aztán újjáépítették a rendszert: az egymástól öt méter távolságban húzódó, betonoszlopokra rögzített szögesdrót kerítés közé még ekkor is aknamezőt telepítettek. Az aknákat 1966 és 1970 között szedték fel végérvényesen, helyére elektromos jelzőrendszert telepítettek. Az 1980-as évek végére azonban ez az elektromos jelzőrendszer már teljesen elavult, olyannyira, hogy 1987-ben maga a határőrség javasolta megszüntetését. Erre végül – a rendszerváltás eseménytörténetébe beilleszkedve – 1989-ben került sor. (Sallai 2012) Végül jegyezzük meg, hogy a vasfüggönyt is indokolt nem tisztán határvonalként (border line), hanem egy sokkal szélesebb határsávként (frontier) felfogni. Azért, hogy illetéktelenek számára az államhatárnak még a megközelítése se legyen lehetséges, az államhatártól kb. 15 kilométeres távolságban létrehozták a *határövezet* intézményét, elsőként a déli, majd pedig a nyugati határ mentén, ahol csak egy e célra kiállított igazolvánnyal lehetett tartózkodni. A hatékonyabb határőrizet érdekében a határövezeten belül 500, 100 és 50 méteres *határsávokat* is bevezettek, amelyekben még szigorúbb feltételekkel lehetett csak tartózkodni. (Gáspár 2012) A déli határövezetet 1965-ben, a nyugatit 1969-ben szüntették meg, de az ekkor kiépülő elektromos jelzőrendszer és az országhatár közé szorult, 33 települést magában foglaló kb. két kilométeres területen a határsáv intézménye egészen 1989-ig állt fenn. A határsávba csak az úgynevezett (piros vagy zöld) határsávingedélyekkel lehetett belépni. (Sallai 2012)

Összességében elmondhatjuk, hogy a vasfüggönyhöz hasonló, többnyire *a magába forduló, diktatórikus berendezkedésű országok* által kialakított határok nagyon is közel

állnak a gát (barrier) értelemben használatos absztrakt határfogalomhoz. Hermetikus elzártságról azonban még ezekben az esetekben sem beszélhetünk. És itt nem is csupán a minden ilyen esetben jelen lévő – igaz, roppant korlátozott forgalmat lebonyolító – néhány határátkelőre kell gondolnunk (vö. a berlini fal kapcsán írottakat), hanem azokra a problémákra is, amelyek törvényszerűen átlépik az államhatárokat. Erdősi Ferenc például a magyar határ kapcsán helyesen jegyzi meg:

„Még a legerősebb izolacionizmus időszakában (az 1950-es évek első felében nyugati és déli határainkon) is jól felismert érdekek, illetve természeti katasztrófák, károk elhárításának, káros folyamatok kivédésének, megakadályozásának, illetve csökkentésének parancsoló szükségszerűsége eredményeként rövidebb megszakításoktól eltekintve mindig is átszolgáltak bizonyos műszaki tevékenységek (mint pl. a közlekedési, a hírközlési, ritkábban energia- és vízellátási, meteorológiai prognosztizálási), de medence közepi fekvésünk és a viszonylagos jelentősége miatt számunkra a legfontosabb mégis a vízügyi együttműködés, melynek legfontosabb alapkérdését az osztott vízgyűjtők, vízgazdálkodási problémáinak közös megoldása, súllyal az árvédelem és a vízminőség-védelem képezte.”

(Erdősi 2002, 50)

A „vasfüggönyhöz” hasonló, tartósan zárt államhatárok mellett a gát- (barrier-) jelenség fogalomköréhez tartozik a *határok ideiglenesen lezárása* valamilyen válsághelyzet hatására. A világtörténelem nagy *járványainak* idején az egyes államok gyakran éltek a határforgalom korlátozásával: ez rendszeren a fertőzés gyanús személyek ideiglenes – a feltételezett lappangási időszakra korlátozó – elkülönítését jelentette. A „karantén” (vesztegzár) kifejezés arra vonatkozik, hogy az elkülönítést a középkorban általában negyven napban (quarantana) állapították meg.⁵ A határok ennél sokkal nagyobb szervezőtevékenységet igénylő teljes lezárása azonban csak jóval később, a modern állam megerősödésének idején kerülhetett napirendre. Magyarországon elsőként a vesztegzárállomások rendszerének szisztematikus kiépítésére került sor a Habsburg Birodalom déli és keleti végvidékén, amelynek segítségével végül sikerült lokalizálni az 1795-ös utolsó nagy pestisjárvány tovaterjedését. (Kulcsár 2012) A kolerajárvány bejutását megelőzendő pedig 1831-ben már az északi határ teljes lezárása mellett döntöttek a hatóságok, ennek ellenére a határforgalom teljes megszűnését – és a betegség behurcolását – nem sikerült megakadályozni. A nagy járványok problémáját végül természetesen nem a határok lezárásával, hanem a modern közegészségügy országon belüli rendszerének kiépítésével sikerült megállítani. Jelzésértékű, hogy *a közegészségügy rendezéséről szóló, 1876. évi XIV. törvény* épp az 1872–73-as utolsó nagy kolerajárvány hatására rakta le a modern járványvédelem alapjait. (Kiss 2004) Ennek ellenére epidemiológiai válságszituációk esetén mind a mai napig lehetőségük van az államoknak a határázár elrendelésére. Hazánkban például az államhatárról

⁵ Az első negyvennapos karantént egyébként Ragusa városában alkalmazták 1377-ben. (Schultheisz é. n.)

szóló, 2007. évi LXXXIX. törvény „a járványveszély megelőzése érdekében vagy az Egészségügyi Világszervezet 2009. évi XCI. törvénnyel kihirdetett Nemzetközi Egészségügyi Rendszabályainak végrehajtása érdekében nemzetközi horderejű közegészségügyi-járványügyi szükséghelyzet, illetőleg a közegészségügyi-járványügyi kockázat kezelése, elhárítása érdekében” beszél erről a lehetőségről. Fontos hangsúlyozni azonban, hogy csupán a határok *részleges* lezárására terjed ki ez a lehetőség, gátként (barrier) értelmezett határról ebben az esetben tehát – talán abból a felismerésből fakadóan, hogy pusztán a teljes határárral a történelemben még sosem sikerült megállítani egy világjárvány terjedését – legfeljebb megszorításokkal beszélhetünk.

A nagy járványokon kívül természetesen *a nemzetbiztonságot érintő egyéb válság-szituációk* is indokoltta tehetik az államhatárok ideiglenes lezárását. Így a különféle háborús válságkövetekből érkező *menekültek* tömeges beáramlását megelőzendő, a szomszédos – a menekültek ellátását vállalni nem tudó vagy nem akaró – államok élnek néha a határok lezárásának eszközével. Kenya például már többször is lezárta határait a célból, hogy gátat szabjon a szomáliai polgárháború elől hozzá igyekvő menekültáradatnak. Így csupán 2006 decemberében körülbelül 4-7 ezer fő Kenyába menekülését sikerült megakadályozni. (Tóth 2010, 40)

Mindezek után már biztonsággal továbbléphetünk a *szemipermeábilis határok* felé, illetve bemutathatjuk azt a határfogalmat, amelyek esetében a szűrő (filter) és az összekapcsoló (kontakt) funkció egymás mellett – s általában egymással szoros összefüggésben – van jelen. Ha a modern értelemben vett határvonalakat vizsgáljuk, akkor úgy tűnik, a gát (barrier) jellegű államhatárokon elsőként az úgynevezett *kapuk (gates)* megjelenése üt rést. A kapuk megnyitását ebben az első időszakban a korábban elzárkózó államnak a határok megnyitására irányuló döntése eredményezi: a helyi tényezők szerepe legfeljebb a kapu pontos elhelyezkedésével kapcsolatosan válhat relevánssá. Így például a kapukat célszerűbb ott megnyitni, ahol a természeti (például hágók, folyami átkelők, tengeri kikötők) vagy társadalmi (például történetileg kialakult társadalmi kapcsolatrendszer) tényezők önmagukban véve is megkönnyítik a határok átjárhatóságát.

Hogy szemléletesebbé tegyük kijelentésünket, tekintsük az USA és Mexikó közötti határátkelők legjellegzetesebb példáját, az *El Paso–Ciudad Juárez* ikervárost, a térség határ menti együttműködésének lehetőségeit és korlátait elemző tanulmány alapján (Llera–Gyuris–Lopez–Norez 2011). A két város jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az USA és Mexikó közötti áruforgalom mintegy negyede a térségen keresztül áramlik át. A kapuszerepek egyaránt megvannak a természetföldrajzi és a társadalmi okai. Ami a természetföldrajzi okokat illeti, a két települést elválasztó határ folyó, a Rio Grande természetes átkelőjének szerepét kell kiemelni, ami felfogható a kapuszerepet megalapozó társadalmi tényezők egyfajta katalizátoraként is. A folyó mexikói oldalán fekvő Ciudad Juárez történelme egészen 1659-ig vezethető vissza, míg az átellenes parton fekvő El Paso tulajdonképpen csak 1848-tól tekinthető önálló településnek, amikor is a Guadalupe Hídalgó-i béke eredményeképp a Rio Grandétól északra elhelyezkedő területek Mexikótól az USA fennhatósága alá kerültek. Az iker-

város közös történelme a társadalmi tényezők jelenlegi hasonlóságán is meglátszik. Mint azt a tanulmány szerzői leszögezik:

„Az EP–CJ régióban különösen jól megfigyelhető, hogy a népesség bőrszín szerinti relatív homogenitása, a spanyol nyelv dominanciája, valamint a spanyol és angolszász kultúra bizonyos lényeges hasonlóságai (például a keresztény értékrend vagy – ezzel összefüggésben – a család intézményének fontos társadalmi szerepe) megakadályozták a két város társadalmának egymástól való markáns eltávolodását.”

(Llera–Gyuris–Lopez–Norez 2011, 114)

Az a tény azonban, hogy El Paso és Ciudad Juárez egyáltalán egyfajta kapuvá válhatott, természetesen nem a fent említett természeti és társadalmi tényezőkkel magyarázható, hanem az USA és Mexikó nemzeti szintű, határon átívelő kezdeményezéseinek, elsősorban az 1965-től útjára indult határiparosítási (Maquiladora-) programnak s még inkább az 1994-ben létrejött Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Társulásnak (NAFTA). A NAFTA – ellentétben az Európai Unióval – nem tűzi ki célul a társadalmi és politikai integráció megteremtését, ezért az El Paso és Ciudad Juárez közötti határ szimbolikussá válása sem prognosztizálható a közeljövőben. Az USA és Mexikó közötti kereskedelmi forgalom megélénkülése El Paso és Ciudad Juárez térségében kétségtávol az összekapcsoló (kontakt) szerep indikátora, de ez nem jár feltétlenül együtt a szűrő (filter) szerep gyengülésével: elég csupán az illegális bevándorlás, illetve a kábítószer-csempészet ellen fellépő határellenőrzések közmondásos szigorúságára gondolni a határ amerikai oldalán. (Nagy 2010) *A központi akarat tehát a kapuk megnyitása után is egyértelműen meghatározza, hogy milyen arányban legyenek jelen az összekapcsoló (kontakt) és szűrő (filter) funkciók.*

A kapuk megjelenése előbb-utóbb – túl a központi akaron – a határ két oldalán található társadalomra is hatást gyakorolhat, ami az összekapcsoló (kontakt) funkció további erősödésével járhat. Persze az efféle folyamat egyáltalán nem tekinthető automatikusnak: az *El Paso–Ciudad Juárez* ikervárosról írt tanulmány meggyőzően mutatja be azokat a helyi tényezőket is, amelyek akadályokat gördítenek a határ menti együttműködés elé. Az erre való hajlandóság például igen gyakran feneklik meg a helyi elitek ellenérdekeltségén.

„Jellemző példa, hogy Ciudad Juárezben a külföldi befektetésekből, valamint a város ezáltal terjeszkedéséhez kapcsolódó – jórészt spekulatív – építőipari felindulásból, illetve földügyletekből az eddigiekben összesen hat gazdasági érdekcsoport húzott hasznot. E csoportok számára a határon átívelő együttműködés elmélyülése, a várostervezési kérdések egységes, kétoldalú irányítása óriási károkat okozna, hiszen egy ilyen testület a beépített terület jelenlegi, szándékosan felpörgetett növelése helyett minden bizonnyal a hatékonyabb területhasználat irányába tenne lépéseket, megfosztva az építőipari és földspekulánsokat alapvető bevételi

forrásuktól. Ezzel együtt az El Paso-i gazdasági elit sem érdekelt a kétoldalú gazdasági kapcsolatok túlzott mértékű fejlesztésében. Míg ugyanis jelenleg – egyértelmű gazdasági erőfölényükből fakadóan – ők fölőzik le a határ menti kereskedelmi forgalom bevételeinek döntő többségét, a kétoldalú kooperáció elmélyülése esetén e bevételek jelentős részéről lemondani kényszerülnek mexikói partnereik javára. Az El Paso és Ciudad Juárez között fennálló gazdasági egyenlőtlenségek tehát mindkét város helyi elitje számára egyet jelentenek a tetemes profit realizálásának lehetőségével, és messzemenően akadályozzák az ikerváros egységes gazdasági tervezésének kialakulását.”

(Llera–Gyuris–Lopez-Norez 2011, 115)

Ahol azonban az efféle akadályokat sikerül leküzdeni, ott nemcsak a határ összekapcsoló (kontakt) funkciói válhatnak még erősebbé, de ezek egyre kevésbé fognak korlátozódni a kapukra és közvetlen környezetükre: a határ menti területeken egyre kiterjedtebb *kontaktzónák* jöhetnek létre. A folyamatot érdemes az osztrák–magyar határ térségében a rendszerváltást követően tapasztalható változásokkal szemléltetni. Nem szorul különösebb igazolásra az állítás, amely szerint a második világháború után a vasfüggöny (illetve a határövezet) árnyékában ezek a területek a fejlődés szempontjából roppant kedvezőtlen, perifériális helyzetbe kerültek. Az osztrák–magyar határ átjárhatatlansága az 1960-as évektől kezdett fokozatosan oldódni, és ez némileg árnyaltabbá tette a képet. Így a gyáripari tradícióra alapozva Győr-Sopron megye területén – főként Győrött, Mosonmagyaróváron, majd a hetvenes évektől Csornán és Kapuváron – erőteljes iparosítás kezdődött, s ennek hatására a megye fokozatosan felzárkózott az ország kedvező helyzetű területei közé. (Rechnitzer 2005) Máshol azonban a beruházások továbbra is visszafogottak maradtak. A rendszerváltás után aztán a határok megnyílása teljesen átalakította a térség megítélését: a korábbi periféria a „Nyugathoz” – Ausztriának az Európai Unióhoz való 1994-es csatlakozása után „Európához” – legközelebb eső centrummá lett. Az egy lakosra jutó befektetett külföldi tőke 1999-ben Budapest után (798 700 Ft) már Győr-Moson-Sopron megyében volt a legmagasabb az országban (367 800 Ft), Vas megye pedig Győr-Moson-Sopron és Pest (232 600 Ft) után a harmadik helyet érte el (223 600 Ft). (Hardi–Nárai 2001, 118) A gazdasági kapcsolatok élénküléséhez a rendszerváltás után minden bizonnyal hozzájárultak a határ menti térségek fejlesztésével foglalkozó olyan intézmények is, mint a *Magyar–Osztrák Területrendezési és Tervezési Bizottság*, a *Határ Menti Regionális Tanács*, a *PHARE Osztrák–Magyar CBC Program* vagy a *West/Nyugat Pannónia Eurorégió*. (Rechnitzer 2005)

A kontaktzóna természetesen többet jelent a külföldi működő tőke érkezésénél. Tágabb értelemben a határ két oldalának hasonulásáról, a határ menti, mesterségesen elválasztott társadalmak közötti kapcsolatok intenzívebbé válásáról van szó. A rendszerváltást megelőző olvadás idején elsősorban a *bevásárlóturizmus* hagyott nyomot a határvidék – és nem is csak a szoros értelemben vett határvidék – társadalmán: ezt magyar részről leginkább a szocialista hiánygazdaság bizonyos sajátosságai éltették.

Ma már közmondásos a világútlevel bevezetését követő „Gorenje-turizmus”⁶ A világútlevel 1988. január 1-jei bevezetése után a Nyugatra utazás lényegében szabaddá vált, s legfeljebb a hivatalosan beváltható valuta mennyisége (60 dollár/év) szabott neki gátat. Ez a valutakeret már az adott korszakban is inkább szükségesnek volt mondható, így az adminisztratív akadály kijátszásának vágya számos – mai szemmel inkább tragikomikusnak tűnő – stratégiához vezetett a bevásárlóturisták részéről, mint például az idős, szinte mozgásképtelen, de saját valutakerettel rendelkező szülők kiutaztatása a Trabant hátsó ülésén. A bevásárlóturizmus csúcspontja 1989. április 4-én érkezett el (a „felszabadulás” ünnepe természetesen csak Magyarországon volt munkaszüneti nap, így kiváló lehetőség nyílt a bevásárlásra), amikor a becslések szerint körülbelül félmillió magyar állampolgár lépte át a határt. A rendszerváltás után a szocialista hiánygazdaság nemkívánatos jelenségei lassan megszűntek, a bevásárlóturizmus iránya pedig megfordulni látszott. Ennek mozgatójává elsősorban a magyar és osztrák oldal közötti árszínvonal vált: a határ menti területeken élő osztrákoknak ugyanis megérte a Magyarországon lényegesen olcsóbban elérhető termékekért (például élelmiszerek) vagy szolgáltatásokért (például fogorvos) átlépni a határt. Az árszínvonal lassú kiegyenlítődéseként a bevásárlóturizmus ez utóbbi formája is veszített jelentőségéből, bár a legutóbbi időszakban – nem függetlenül a forint és az euró árfolyamának ingadozásától – sokan felhívják a figyelmet a jelenség tovább élésére.

„Vas megyében viszont évek óta egyre kevesebb az euróját forintra váltó turista – mondta az MTI-nek egy pénzváltó-tulajdonos. A gyengébb forint ellenére is viszonylag kicsi az érdeklődés, ez pedig leginkább annak tudható be, hogy a határ túloldalán lévő szupermarketekben állandóak az akciók, így sokszor a kint dolgozó magyarok is inkább ott vásárolnak. Az osztrák turisták azonban még mindig szívesen veszik igénybe a vendéglátóhelyek szolgáltatásait, és sokan járnak át fogorvoshoz is.

A benzinturizmus szintén a forintgyengülés vagy -erősödés függvénye: jelenleg Ausztriában érdemesebb tankolni, ugyanis a határszélen 1,38 euró egy liter 95-ös oktánszámú benzin, így a forintot átváltva is olcsóbb, mint Magyarországon. A Soproni Kereskedelmi és Iparkamaránál elmondták: több pénzt vásárolnak el a magyarok Burgenlandban, mint az osztrákok Magyarországon. A kamara szerint ma már szinte csak a fodrászok, kozmetikusok miatt járnak át Sopronba a határ túloldaláról.”

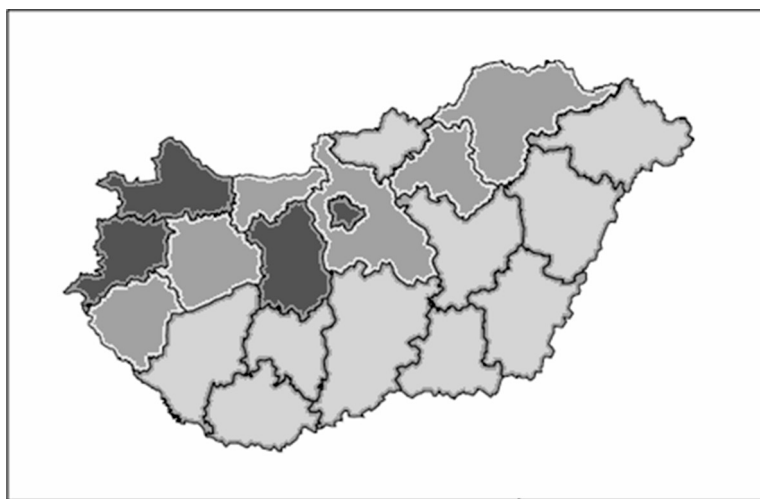
(*Forrás: Bevásárlóturizmus... 2012*)

Ami viszont továbbra is meghatározó, az a határ magyar oldalán élők ausztriai *munkavállalása*. A naponta Ausztriába, zömében a szomszédos Burgenlandba ingázók számát az osztrák munkaerőpiac 2011-es megnyitása után mintegy tízezer főre becsülték, de az illegális foglalkoztatás miatt ma is nagy a bizonytalanság. (*Forrás:*

6 A kifejezés névadója az egyik – s mérete miatt mindenképp a leglátványosabb – slágertermék, a kitűnő minőségű Gorenje hűtőláda.

Mintegy 10 ezer... 2012) Többségük az építőiparban vagy a vendéglátásban talál munkát. S noha a magyar munkavállalók Ausztriába ingázása aligha pozitív az osztrák–magyar határ hazai oldalára nézve, a kapcsolatok intenzívebbé válásának öszmérlege a magyar oldalon is egyértelműen pozitív. Ennek alátámasztására érdemes egy szempillantást vetni a hazai megyék hosszú távú pozícióváltozását mutató *2-es számú térképre*, amelynek üzenete egyértelmű: a rendszerváltás utáni konszolidáció időszakában – vagyis az 1990-es évek közepétől – Budapest és Fejér megye mellett leginkább az osztrák–magyar határ kontaktzónájában található Győr–Moson–Sopron, valamint Vas megye helyzete vált szignifikánsan kedvezőbbé.

2. térkép: A megyék rövid távú pozícióváltozása (1994–1998) az országos átlaghoz viszonyított egy főre jutó GDP alapján. Sötét: javuló pozíció; középszürke: stagnálás; világosszürke: romló pozíció

Forrás: Józszai 2007, 26

A határok átjárhatóvá válásának utolsó lépése a *határok nyitottá válása*. Korábban feltettük már a kérdést: vajon egy teljesen nyitottá váló határ nem mond-e ellent teljesen a határ fogalmának, másképpen: határnak tekinthető-e még egy nyitott határ. A válaszhoz utaljunk vissza az államhatár általunk javasolt definíciójára, amely szerint a határ elsődleges funkciója, hogy segítségével az állam elkülönítse azt a területet, amelynek keretei között szuverenitását gyakorolni kívánja. A határ átjárhatóságának mértéke kétségkívül összefügghet az uralom gyakorlásának mikéntjével. A berlini fal felhúzása – azaz a határ átjárhatóságának teljes megszüntetése – nélkül például az NDK könnyen olyan demográfiai válsághelyzetbe sodródhatott volna, ami teljesen ellehetetlenítette volna az uralom gyakorlását saját területén belül. Ebből természetesen nem következik az, hogy a határok átjárhatóbbá tétele – esetleg teljesen nyitottá válása – feltétlenül veszélybe sodorja az államot. A legjobb példa mindenképpen szemléltetésére a *schengeni térség* az Európai Unió belül. A schengeni térséget az úgynevezett schengeni megállapodás, illetve a schengeni egyezmény intézményesi-

tette. Maga a schengeni megállapodás eredetileg öt jelenlegi EU-tagállam (a Benelux államok, Franciaország és Németország) által 1985-ben aláírt megállapodás volt a közös határokon folytatott ellenőrzések fokozatos megszüntetéséről. Az 1990-ben aláírt – és 1995-ben hatályba lépett – schengeni egyezmény az 1985-ös megállapodást végrehajtó jogi aktus, amely rendelkezik az aláíró államok belső határain folytatott ellenőrzések eltörléséről, meghatározza a külső határokon alkalmazott ellenőrzések közös szabályait, és bevezeti azokat a kísérő intézkedéseket, amelyek lehetővé teszik a belső határellenőrzések megszüntetését. Jelenleg az EU tagjai közül már csak Bulgária, Ciprus, Horvátország, az Egyesült Királyság, Írország és Románia nem tagja a schengeni térségnek, Izland, Norvégia, Liechtenstein és Svájc viszont – noha nem részei az európai integrációnak – részét képezik. *(Forrás: A schengeni...)* A schengeni térségbe tartozó országok közös belső határain tehát megszűnt a személyek ellenőrzése, az EU külső határain átlépő személyekre vonatkozóan viszont közössé vált a szabályozás, függetlenül attól, hogy melyik EU-ország határain történik ez az átlépés. Az így átjárhatóvá vált belső schengeni határok viszont egyáltalán nem érintik az illető országok azon szuverenitását, amelyet nem ruháztak át az Európai Unióra. Természetesen a határok nyitottá tételével az állam törvényszerűen lemond szuverenitása gyakorlásának egyik eleméről, de hogy a határok által elkülönített területen tudja-e gyakorolni – és ha igen, hogyan – az uralmát, ezt a határok átjárhatósága csak kivételes esetekben (vö. a berlini fal esete) befolyásolja jelentős mértékben. Ilyen kivételes esetek persze nem csak az NDK-hoz hasonló rossz emléké diktatórikus berendezkedésű országokban fordulhatnak elő. Okkal vagy ok nélkül akár a legfejlettebb demokráciák is félthetik szuverenitásuk hatékony gyakorlását a külső határok megnyitásától. Románia schengeni térséghez való csatlakozási kérelmének elutasítása mögött például egyaránt szerepet kaphat a szegénység „exportjától” való uniós félelem, esetleg a szervezett bűnözés távoltartása a schengeni térség országaitól. Ennek nyomán viszont talán az is feltételezhető, hogy a nyitott határ működőképességéhez szükség lehet a határ ellentétes oldalán lévő országok hasonló gazdasági, politikai fejlettségére is.

3. Zárszó helyett: a (poszt)modern államhatárok fiziognómiája vs. átjárhatósága

A „posztmodern” egyik legjelentősebb teoretikusa, Jean-François Lyotard a nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanságként határozza meg. (Lyotard 1993, 8) Ha a „nagy elbeszélések” homályos filozófiai kifejezését a kizárólagosságra törekvő ideológiákkal helyettesítjük be, akkor rögtön előttünk áll a posztmodern egy lehetséges értelmezése: a posztmodern számára minden gyanús, ami az igazság elméleti vagy gyakorlati jellegű kisajátítására törekszik. Itt és most nem szándékozunk részletesen kitérni az igazság elméleti jellegű kisajátításának – például a tudományos tudás különféle kizárólagosságra törekvő formáinak – problémájára. Fordítsuk figyelmünket inkább a gyakorlati jellegű kisajátítási formákra. A represszív (elnyomó) jellegzeteségeket mutató hatalmi technikák és ezek eredményei kétségtelenül ez utóbbi kategóriába sorolhatók. Márpedig a modern korba lépve – mint ahogy arra a kormányoz-

hatóság fogalmának bevezetése kapcsán már utaltunk – centrális fontosságúvá vált, hogy az állam saját, jól körülhatárolt területén belül a hatalom egyfajta monopóliumát alakítsa ki. A nemzetközi jogban használt „területi felségjog” (szuverenitás) kifejezés lényegében a modern állam efféle igényének ideologikus támaszaként is értelmezhető. Ezzel mi most nem állítjuk azt, hogy a „szuverenitás” kifejezés felett eljárt az idő, hiszen az államnak inherens sajátossága hatalmának monopolizálása saját területén belül.⁷ Pusztán annyit állítunk, hogy a jelenlegi posztmodern állapotba lépve az állam bizonyos területeken hajlandó lehet korlátozni a szuverenitását. Emögött az a felismerés rejlik, hogy néhol – különösen a korábban perifériaként viselkedő határ menti területeken – a szuverenitás korlátozása konkrét, mérhető eredményekkel, így a gazdasági fejlődés gyorsulásával jár. Nem véletlen például, hogy az Európai Unió kohéziós politikáján belül a 2007–2013 közötti programozási periódustól az efféle kezdeményezések támogatása az Európai Területi Együttműködés képében önálló célkitűzéssé vált. Az Európai Területi Együttműködés jellegzetessége, hogy programjai nem nemzeti programok, hanem két vagy több ország a szuverenitásukat korlátozva közösen valósítja meg őket. Mindez viszont a határról alkotott, a modernitás keretei között formálódott sémáink újragondolására készíthet bennünket. Számos kutató mutat rá napjainkban, hogy – az átjárhatóbbá válással párhuzamosan – a határokat sok esetben célszerűbb egyfajta posztmodern „frontier”-ként, mint államot államtól matematikai pontossággal elválasztó határvonalként (border line) felfogni: *„A térbeli határokkal foglalkozó irodalom egyre többször utal a gyakorlati élet azon tényére, hogy a régiók (itt a különböző államokhoz tartozó térségek) közötti éles elhatárolás ma már a múlté, s egyre inkább a rendszerek közötti átmeneti jelleggel bíró övezetek kialakulását figyelhetjük meg.”* (Hardi 2008, 4) Ez aligha jelenti a korábbi államokat elválasztó határvonalak eltűnését, legfeljebb átalakulását, a határvonalak, -sávok és kontaktzónák a korábbinál bonyolultabb egymásba játszását. Ami az államhatárral kapcsolatos politikai földrajzi kutatások számára is számos új kihívást jelent.

7 Az államról szóló szaktudományos diskurzus taglalása szétfeszítené tanulmányunk szűkre szabott kereteit. Ezért csak annyit jegyezzünk meg, hogy a mai államértelmezések többsége nagyjában-egészében ebben az értelmezési keretben helyezi el az államot, mint például Anthony Giddens definíciója: „Államról akkor beszélhetünk, ha létezik egy politikai apparátus [...], amely egy adott terület felett uralkodik, s amelynek uralmát jogrendszer biztosítja, s amelynek módjában áll kényszert alkalmazni politikájának érvényre juttatásához.” (Giddens 1995, 308)

Idézett és hivatkozott irodalom

- Churchill, W. (1946) fultoni beszéde: A béke hajtóereje. Letöltés helye: <http://www.okm.gov.hu/letolt/retorika/ab/szoveg/szov/chur.htm>. Letöltés ideje: 2014. január 30.
- Erdősi F. (2002): A határ menti térségek kutatásáról. In: Pál Á. szerk.: Héthatáron. Tanulmányok a határ menti települések földrajzából. JGYF Kiadó, Szeged. 43–60.
- Fischer F. (1996): A megosztott világ. A Nyugat–Kelet, Észak–Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai (1941–1991). Ikva, Budapest
- Foucault, M. (1998): A „kormányozhatóság.” In uő: *A fantasztikus könyvtár*. Pallas Stúdió – Attraktor Kft., Budapest 106–123.
- Gáspár L. (2012): A II. világháború utáni magyar határörizet változásai. Rendvédelem-történeti füzetek. 25. 32–52.
- Giddens, A. (1995): Szociológia. Osiris Kiadó, 1995
- Guenée, B. (1986): Des limites féodales aux frontières politiques. In: Nora, P.: *Lieux de mémoire: La nation*. 2. Gallimard, Paris. 11–33.
- Györffy Gy. (2000): István király és műve. Balassi Kiadó
- Hardi T. (2008): A határtérség térszerkezeti jellemzői. *Tér és Társadalom*, 3. 3–25.
- Hardi T. – Nárai M. (2001): A határ menti területek jellegzetességeinek átalakulása a 20. század végi Nyugat-Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 2. 107–129.
- Jobst Á. (2013): Vasfüggöny Magyarországon. Recenzió *Sallai János: Egy idejét múlt korszak lenyomata. A vasfüggöny története* című munkájáról. Betekintő. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának internetes folyóirata. 2. Letöltés helye: http://www.betekinto.hu/2013_2_jobst. Letöltés ideje: 2014. február 14.
- Jószai A. (2007): Regionális politika I. A hazai területfejlesztés intézményrendszere. Budapesti Corvinus Egyetem, Közigazgatás-tudományi Kar, Budapest
- Kiss L. (2008): Dögvész és epekoróság. A pestis és a kolera Magyarországon a XIX. században. *Valóság*, 9. 19–30.
- Kovács G. (2011): Nemzetközi közjog. Osiris Kiadó, Budapest
- Kulcsár K. (2012): Vesztegzárállomások a Habsburg Birodalom határvidékén. Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár Archívum Magyar Országos Levéltár, Budapest. Letöltés helye: http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/vesztegzarallomasok_a_habsburg_birodalom_hatarvideken.html. Letöltés ideje: 2014. január 30.
- Llera F. – Gyuris F. – Lopez-Norez A. (2011): A határ menti együttműködés lehetőségei, korlátai és eredményei az El Paso–Ciudad Juárez régióban. *Tér és Társadalom*, 4. 107–126.
- Liotard, J.-F. (1993): A posztmodern állapot. In: Habermas, J. – Lyotard, J.-F. – Rorty, R.: *A posztmodern állapot*. Tanulmányok. Századvég–Gond, Budapest, 7–145.
- Nagy É. (2010): Mexikó – USA: Nemzetközi migrációs tapasztalatok. 11. Letöltés helye: <http://egyenlito.eu/nagy-eva-mexiko-usa-nemzetkozi-migracios-tapasztalatok/>. Letöltés ideje: 2014. február 2.
- Nemes Nagy J. (2009): Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Ratzel, F. (1897): *Politische Geographie*. Oldenbourg, München–Berlin
- Rechnitzer J. (2005): Az osztrák–magyar határ menti együttműködés múltja, jelene. *Tér és Társadalom*, 2. 7–29.
- Sahlins, P. (1989): *Boundaries. The Making of France and Spain in the Pyrenees*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–Oxford
- Sallai J. (2012): *Egy idejét múlt korszak lenyomata. A vasfüggöny története (Abdruck einer versunk-*

- enen Epoche. Geschichte des Eisernen Vorhangs – An Impression of a Bygone Era. The History of the Iron Curtain.) Hanns Seidel Alapítvány, Budapest
- Schultheisz E. (é. n.): A magyarországi járványok történetéből. Forrás: http://mek.oszk.hu/05400/05425/pdf/Schultheisz_Jarvanyok.pdf. Letöltés ideje: 2014. január 29.
- Tollas G. (2006): A megosztott Berlin státusa. *Valóság*, 1. 81–93.
- Tóth M. (2010): Afrikai menekültproblémák kezelése. Az UNHCR tevékenységének korlátai a kenyai szomáli menekültprobléma tükrében. Grotius E-könyvár. Letöltés helye: http://www.grotius.hu/doc/pub/OEDFYS/2010_152_toth_miklos_szakdolgozat.pdf. Letöltés ideje: 2014. január 30.
- Zétényi A. (2005): Michel Foucault állambölcsélete. *Jogelméleti Szemle*, 4. Letöltés helye: <http://kesz.ajtk.elte.hu/zetenyi24.html>. Letöltés ideje: 2014. február 14.

Források

1876. évi XIV. törvény a közegészségügy rendezéséről
2007. évi LXXXIX. törvény az államhatárról
- Határátkelőhelyek a berlini falon 1963. augusztus 22. után. Letöltés helye: <http://www.berlin.de/mauer/grenzuebergaenge/index/index.de.php>. Letöltés ideje: 2014. február 14. (=Határátkelőhelyek...)
- A schengeni csatlakozásról. Letöltés helye: http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/free_movement_of_persons_asylum_immigration/l33020_hu.htm. Letöltés ideje: 2014. február 5. (= A schengeni...)
- Bevásárlóturizmus a határ menti megyékben. *HVG*, 2012. január 21. (=Bevásárlóturizmus... 2012)
- Húsz éve bontották a berlini falat. *Múlt-kor* történelmi hírportál. 2010. június 13. Letöltés helye: <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?id=29172>. Letöltés ideje: 2014. január 30. (= Húsz éve... 2010)
- Mintegy 10 ezer magyar munkavállaló ingázik naponta Ausztriába. Letöltés helye: <http://www.cvonline.hu/blog/2012/hirek/mintegy-10-ezer-magyar-munkavallalo-ingazik-naponta-ausztriaba/2557>. Letöltés ideje: 2014. február 4. (= Mintegy 10 ezer... 2012)